

En national turist i det patriotiske landskab

Tine Damsholt

Fortid og Nutid marts 1999, s. 3-26

Artiklen undersøger og diskuterer historikeren Christian Molbechs *Ungdomsvandring i mit Fødeland* fra 1811-15 som eksempel på overgangen mellem patriotiske og nationale opfattelser af fædreland, historie, folk og landskab. Molbech var en af de første nationale turister der beskrev det danske landskabs æstetiske og oplevelsesmæssige værdier. Hans tekst er dermed eksempel på, hvordan et bestemt »landskab«, det »danske« landskab, vokser frem i beskrivelser og malerier fra guldalderen. Forholdet mellem patriotiske og nationale elementer i teksten er imidlertid komplekst og modsætningsfuldt og forskyder sig i løbet af vandringerne ikke mindst i Molbechs syn på haver.

Tine Damsholt, f. 1961, etnolog, adjunkt ved Institut for Arkæologi og Etnologi, Københavns Universitet. Tog i 1997 ph.d.-graden på afhandlingen *Fædrelandskærlighed og borgerånd. En analyse af den patriotiske diskurs i Danmark i sidste del af 1700-tallet*.

»Skulde jeg ikke elske dig, som ene har opfyldt hvad min Ungdoms Længsel higede efter; som ene har kunnet gienføde mit Haab og hæve mit Mod? Skulde jeg ikke ofre dig den ringe Kraft, som Skiebnen lod falde i min Lod; og da det blev nægtet mig, ved Daad at virke for dit Held, skulde jeg da ikke indvie dig Alt, hvad min Aand og mit Hierte kan udtale?«¹ Varmere kærlighedserklæring fra en følsom ung mand skal man lede længe efter, og alligevel var det ikke en kvinde, der henrev den 24-årige Christian Molbech således i 1807, men derimod tanken om fædrelandet. Fædrelandet, først og fremmest forstået som landskabet og de »fortids-erindringer og mindesagn«, der knyttede sig til dets lokaliteter var emnet for de *Ungdomsvandring i mit Fødeland*, filologen og historikeren udgav i 1811.

Molbech var ikke alene om at nære så varme følelser for fædrelandet. Fædrelandet var den ophøjede genstand for de varme patriotiske følelser, enhver god borger siden sidste del af 1700-tallet forventedes at nære for det

samfund han levede i, og hvis lyksalighed han burde have som sin højeste interesse.² Interessen for naturen og landskabet som det afgørende element i forståelsen af begrebet fædreland var imidlertid ny og overskred patrioternes fædreland, der først og fremmest var et abstrakt begreb for det fælles samfund i politisk forstand. Patriotens fædreland var der hvor man var statsborger og havde rettigheder og pligter, ikke nødvendigvis der hvor man var født. Barndommens landskab blev ikke betragtet som afgørende for patriotens fædrelandskærlighed, ligesom nationalitet og sprog dvs. kultur principielt var underordnet i det patriotiske fædrelandsbegreb. Når de patriotiske skribenter i topografiske udgivelser beskrev fædrelandets »geografiske beskaffenhed« var det således først og fremmest som grundlag for bondestandens »vindskibelighed«; som en ressource for mulig produktion.³

I modsætning hertil omhandlede det nationale fædrelandsbegreb et stykke konkret natur, baseret på ideen om verdens natur som opdelt i nationale

landskaber med hver deres særegne karakteristika. Denne idé foldede sig for alvor ud i 1800-tallet og forudsatte det national-romantiske kulturbegreb, hvor sprog, historie, landskab og kultur sås som en organisk enhed. En enhed knyttet sammen af og udtryk for den »folkeånd«, man mente var fælles for nationen, og samtidig afgrænser den fra andre nationer. Verden tænkes opdelt i velordnede og principielt forskellige kulturer, der hver var knyttet til et bestemt *sted*. I den nationale opfattelse tænkte alle individer i verden at være knyttet til én bestemt nation, i kraft af individets første specifikke oplevelser. Fædrelandskærligheden tænkte i den national-romantiske logik at være knyttet til det konkrete individs barndomslandskab. Fødsel og nationalitet var to sider af samme sag og afgørende for hvilket land, der var objekt for fædrelandskærligheden. Som led i det national-romantiske begreb om fædrelandet fik malere og forfattere øje på naturen på en ny måde som nationalt landskab. Naturen blev, som den svenske etnolog Orvar Löfgren har hævdet det, nationaliseret og emotionaliseret.⁴

Molbechs ungdomsvandringer blev foretaget og skrevet på overgangen mellem den patriotiske og nationale fædrelandsofattelse og indeholder elementer fra begge. Molbech er på den ene side velbevandret i den internationale følsomme litteratur; en genre han på mange måder viderefører i et overvejende nationalt perspektiv. Hans beskrivelser er således ikke nøgterne topografiske oplysninger men først og fremmest beskrivelser af de »*indvortes stemninger*« det danske landskab og de historiske minder afføder. Molbech vil ikke beskrive landets økonomiske udvikling, men søger derimod udsigter og oplevelser. I den forstand er han en af vore første indenlandske turister, der søger scenerier, *sights* og bedømmer deres æstetiske og oplevelses-

mæssige værdi.⁵ Samtidig kender han den patriotiske opfattelse af landskabet som produktionsressource, der må udnyttes og anvendes på vindskibelig manér, og diskuterer og forsvarer flere gange, at han prioriterer naturens følelsesmæssige potentiale højest. Hans landskabssyn er overvejende nationalt, men hans begreb om folket, og dermed hans syn på historie og bondebefolkningen, er ikke for alvor national-romantisk. På denne måde er Molbech en overgangsfigur mellem den patriotiske og nationale opfattelse af natur, kultur og menneske. *Ungdomsvandringerne* kan læses som en tekst, hvor det patriotiske og det nationale støder sammen og brydes, som et brud mellem to diskurser.⁶

Artiklens titel »En national turist i det patriotiske landskab« lægger således op til den kompleksitet, der eksisterer mellem de forskellige perspektiver på *historie, folk og landskab* der mødes, brydes og gradvist forskubber sig i løbet af Molbechs tekst, hvilket jeg vil vise i det følgende. *Landskab* afspejler i den sammenhæng ikke blot en realitet, men kan defineres som »*a way of seeing the world*«. ⁷ Molbech er en af de første, der ser og fortæller naturen som nationalt landskab, men samtidig er hans tekstliggørelse af de fysiske omgivelser også præget af det patriotiske perspektiv på og begreb om natur, kultur og folk. Molbech vil påvise, at Danmarks natur rummer muligheder for oplevelser af den slags turisten søger, og som led i denne praksis har han et nationalt »blik« på naturen. I den forstand er han »national turist« og et eksempel på, hvorledes en bestemt diskurs og dermed et særligt »blik« installeres, hvordan et særligt landskab vokser frem i tekster, malerier og på net-hinden hos datidens beskuere. Samtidig er de reelle fysiske omgivelser, han rejser rundt i delvist organiseret efter andre (bl.a. patriotiske) principper og idealer end de nationale, og hans egne

Figur 1. Maleren Johan Thomas Lundbye var født senere end Molbech, men hans tegninger og malerier er udtryk for samme blik på landskabet. Han søgte således »stemningen« og udførte ofte såkaldte »erindringstegninger«, hvor han indfangede motiver han tidligere havde set. (M. Saabye i: *Tegninger og Huletanker. Johan Thomas Lundbye 1818-1848*). Oldtidsgravhøjen på Refsnæs er placeret monumentalt i det lyse danske landskab, som et fortidsminde der binder landskab og historie sammen (Johan Thomas Lundbye: »En gravhøj fra oldtiden ved Raklev på Refsnæs«, 1839, Thorvaldsens Museum, fotograf: Hans Petersen).

begreber og opfattelser er på nogle måder patriotiske. Han »ser« derfor også et patriotisk landskab. I denne komplekse forstand er han en national turist i et patriotisk landskab.

Den historiske national-interesse

Molbechs historieinteresse var først og fremmest udsprunget af stedets forbindelse til fortiden: »jeg har stræbt at vække de Fortidserindringer og Minde-sagn, der uadskilleligen hefte sig til saa mangen Egn og saa mangen et Sted, hvis Navn maa gienkalde os For-

fædrenes Daad og Idræt«. ⁸ Historie, landskab og folk (særlig forfædrene) er altså knyttet sammen til en udadskillelig enhed. De historier Molbech fortæller er således udvalgt efter de lokaliteter han besøger, men de sættes i et nationalhistorisk perspektiv. Der er ingen systematik i de steder og dermed historier han udvælger. Han har ladet sig lede af »indvortes grunde« og lægger flere gange vægt på, at det ikke er en objektiv fremstilling af Danmarks geografi og historie. Tværtimod er subjektiviteten i højsædet.

Den følelse, der forventedes at gøre Molbechs subjektive beskrivelser relevante for andre og vække læsernes

lyst til at følge i hans fodspor over de knap 700 sider, var fædrelandskærligheden, som Molbech betragtede som en naturgroet størrelse; »*Helligst og ypperst af alle de Baand, som knytte Mennesket til Jordelivet, er det Baand, der indslynger mit Væsen i Fædrelandets, der binder mig til dets Folk, hvis Aand, levende bevaret giennem den lange Række af Aarhundreder, som Historien lader os overskue, endnu, jeg tør haabe det, er mange gode Borgeres*«. ⁹ Her er begreberne de nationale; folket er bundet sammen og bundet til land og historie. Molbech håber da også på en venlig modtagelse af dem, »*som med dansk Aand og Sind ynde, hvad Danmark eier i sit Skiød, og gierne høre en dansk Stemme, hvis stille Lys kun mæler om Fædrelandets Værd, og hvad der kan fortiene at agtes paa af danske Borgere*«. ¹⁰ I bogens indledning er folket således meget synligt, men de landskaber, Molbech gennemvandr og oplever, er nok fyldt med fortidsminder, men er mærkeligt tomme på levende mennesker. Han møder yderst sjældent andre mennesker og de følgesvende han ind imellem har (en præst, søsteren osv.) nedtones i beskrivelsen, hvilket virker en smule paradoksalt, da teksten er dialogisk. Den dialogiske tekst er i stedet begrundet i den brevgenre det meste af bogen er holdt i (se senere).

Også guldaldermalernes landskaber var ofte mennesketomme; livet var i fortiden i historien. Landskabet rummede *erindring* om den store heroiske fortid, men var nu slumret hen på samme måde som folket. Det betød at såvel landskab som folk skulle »vækkes«, og i den national-romantiske logik var midlet at holde fortiden op som spejl for nutiden. Når folk og landskab ses som udtryk for samme kulturelle enhed, må midlet også ligge i den samme enhed; i fortiden, i den »*kraftfulde alder*« hvor folkeånden tænktes levende. På denne måde historiceredes

landskabet i B.S. Ingemanns digte og historiske romaner. ¹¹ Molbech historicerer også landskabet gennem sine vandringer, men synes ikke at have nogen intention om at vække den brede befolkning. Den interesserer ham ikke i et nationalt perspektiv som et folk, der skal vækkes eller rummer levn fra fortiden (se videre senere). Han henvender sig i stedet til de gode borgere, de dannede, der allerede har begreb om historien men ikke er opmærksomme på landskabet og fortidslevnenes oplevelsespotentialer.

De sydsjællandske stendysser og oldtidshøje bliver således i højere grad katalysatorer for historiske syner end objektive data, der skal dokumenteres. Stendysserne bør i følge Molbech nok opmåles og beskrives, men ikke udgraves, da »*de største og mærkværdigste Kæmpegrave, ødelægges, ei blot ved Agerrydning og Vindelyst; men ved en Nysgierrighed, der sielden lønnes med andet, end nogle Been og Potteskaar; hvilket i mine Tanker ikke kommer op imod Beskuelsen af et sligt ærværdigt Fortidsminde i urørt Heelhed*«. ¹² Stendysser har en hel anden funktion end den arkæologiske for Molbech, idet de igangsætter hans historiske forestillingslyst. En aften i skumringen, da han passerer en stendysse ved Knudstrup, udløser det i følge hans beskrivelse følgende syner: »*En høitidelig, underlig skøn Virkning gjorde det, da jeg paa Tilbagereisen saae dette ærværdige Minde i en hellig Skumring – liig den, i hvilken fierneste Fortid aabenbarer sig for os – og den mørke Steen svagt oplyst af Maanens sidste blege Straale. Med ufravendt Blik stirrede jeg paa den omtaagede Steenhob; og det bares pludselig for mig, som Fortids Kæmpeskygger, vaagnede af den lange, dybe Søvn, fremstege af Tidernes grav. I Nattens Mulm saae jeg de gamle Helte fremsvæve, tause bestige høien, og omkredse den store Steen; det syntes mig som hørte jeg Sværdenes tunge*

*Klirren og Skjoldenes fjerne Brag. I Taagerne saae jeg de høie Kæmper reise sig, stride og falde – røde Strømme farve Stenens Sider; og Blodofferes gispende Dødssuk lød for mit øre i Vindens natlige Susen. Langtsomt svævede Skyggerne Høien forbi – i en Taagesky henflød de luftvævede Skikkelser – Maanen sank bag sorte Skyer; og Synet svandt i det rugende Mørke. Forundret, ligesom vågnende af en tung Drøm, kom jeg til mig selv igjen, i det Vognen rullede ned af en steil Bakke; og jeg fandt mig, ved et underligt Trylleri, med eet forflyttet fra den mørke Fortid ind i den levende Verden.*¹³ Fortidsminderne skal altså ikke videnskabeligt undersøges for indhold, men skal stå urørte og kunne befordre følelsen af nærhed til fortiden, nærmest som et medie. I kraft af landskabets fortidsminder er der fortryllende kort fra fortid til levende nutid, idet det er oplevelsesværdien, der er i fokus frem for faktuelle oplysninger. Med Molbechs beskrivelser ved hånden ville læserne blive i stand til at opleve landskabet og dermed fortiden på den rette måde. Historicering og emotionalisering af landskabet bliver hos Molbech ét, da den national-historiske interesse og viden tænkes at udspringe af fædrelandskærligheden, af følelserne for landet. Historisk indsigt og varme følelser bliver i diskursens logik gjort til to sider af samme sag.

En del af fortidens personer og begivenheder udpeges og sakraliseres eller emotionaliseres ved at blive gjort til »vor« historie. Fravalgene er i denne proces ligeså centrale, idet det tydeligvis ikke er alle fortidige elementer, der passer lige godt i den nye nationale historiefortælling, hvor fortiden gøres teologisk på nationens vegne. Den franske historiker Pierre Nora har i sine analyser af kollektiv erindring og historieskrivning udvidet det faglige vokabularie med begrebet *erindringssteder*, der som steder eller repræsen-

tationer legemliggør en kollektiv erindring¹⁴. Erindringssteder har evnen til at fungere som symbolsk matrice i skabelsen af erindringsnationen eller nationen som et erindringsfællesskab i Benedict Andersonsk forstand.¹⁵ Molbechs udpegning af særlige steder for national-historisk erindring og hans beskrivelse af de følelser overfor fortiden, der burde indfinde sig, kan ses som et led i konstruktionen af den danske nation, af folket som en kulturel enhed med en kollektiv erindring knyttet til nationens særlige sted, fædrelandet. Steder, der har været ramme om historiske begivenheder og monumenter for historiske personer, bliver i denne forstand *erindringsgenstande*. Ligesom individet kan bruge udvalgte genstande (fx festsange, forsolvede barnesko, brudebuketter, hårløkker) til at skabe en fortælling om fortiden og dermed komme til forståelse af sig selv, vælges bestemte genstande og steder ud til at give et greb om den nationale fortid.¹⁶ Som et centralt led i den national-romantiske diskurs måtte nationens »biografi« omskrives og fravristes den almene internationale fortælling om civilisationsprocessens udvikling, og her blev *relikter og relikvier* centrale som nationens erindringsgenstande. *Kulturarven* bliver i denne forstand de ting, der i skiftende diskurser udvælges som nødvendige for at fortælle, repræsentere, symbolisere og være denne historie.

I Molbechs skildringer er det særligt gravmonumenter, der har denne funktion. De synes at have den stærkeste virkning. For Molbech er synet af en stendysse langt væsentligere end at læse en historiebog: »*At vi begge med Ærefrygt og høitidelige Følelser betragtede et i vor Tid saa sieldent, saa heelt og karakteristisk Mindesmærke fra Nordens fierne Helteold – ved hvis Beskuelse den indvortes Sands lærer mere, (...) som vækker Ideer om Fædre-nes Aand, dybere og langt mere leven-*

de, end den skønneste Afhandling om Offersteder og Kæmpegrave«. ¹⁷ Fortidens efterladenskaber er således langt mere kraftfulde erindringsgenstande og formidlere end den skrevne historie. Som nævnt ovenfor skulle fortiden bruges i det nationale projekt; til at genopvække den slumrende folkeånd, og i det perspektiv kom den tidlige middelalder (især valdemarernes epoke) til at spille en afgørende rolle i Molbechs udvælgelse af erindringsgenstande og -steder. Det hang sammen med en ny historieopfattelse.

At bruge historien didaktisk til indprentning af gode dyder i den opvoksende generation var et klassisk fænomen. Ove Malling havde i 1777 haft stor succes med sin patriotiske kanon *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, der fremholdt patriotiske handlinger begået af personer fra alle helstatens dele (og endda af begge køn) som forbillede. Men her var ingen tidsalder særlig repræsenteret; middelalderens patrioter var ikke bedre end enevældens. Der var ikke en folkeånd der skulle vækkes men blot gode borgere, der til enhver tid skulle udfylde deres plads. I den national-romantiske diskurs får den tidlige middelalder og den nordiske oldtid en helt anden plads som en eksemplarisk epoke, hvor folkeåndens kraft var livfuld og den politiske indretning optimal med konstitutionelt monarki. ¹⁸ Molbech var en af de første i dyrkelsen af middelalderen i dette perspektiv. Den »kraftfulde Alder« synes for Molbech at være efterstræbelsesværdig, men ses dog ikke som det sande udtryk for den danske folkeånd som hos hans senere historikerkollega C.F. Allen. Folket er ikke det historiske subjekt i Molbechs fortællinger, det er derimod de særligt fortjenstfulde enkeltpersoner (oftest konger og embedsmænd). Hans historiesyn er på den måde udtryk for en overgang mellem det patriotiske fokus på enkeltpersoners handling og national-

romantikens fokus på folkeåndens essens og udvikling.

Selvom folket og folkeånden ikke for alvor er det historiske subjekt, spiller det organiske historiesyn en stor rolle hos Molbech, der fx ser Roskilde Domkirke som et »forstenet Monument« over »hiin kraftfulde Alder« i grel kontrast til »byens ringe huse«, den er »den eneste levning af den Vælde og Herlighed, der blomstrede i hiin fordums Kongestad«. ¹⁹ Som en organisme kan historien forstenes og dette udkrystalliserede stykke fortid rummer som et relikvie fortidens kraft i sig. Den stærkeste kraft rummes symptomatisk af efterladenskaberne fra Molbechs foretrukne historiske person: Absalon, der ikke blot har grundlagt hans yndlingsby Sorø (Molbechs fødeby), men med sine handlinger har været fædreland og konge en uvurderlig støtte. »Med en af de dybeste Følelser, der nogensinde rystede mit Inderste, saae og rørte jeg den Hielm, der værnede om Heltens Tinding, det Sværd som var Danmarks Værge (...) og alle disse Reliquier, som Tiden saa forunderlig har æret, og som hver Dansk endnu maa agte for hellige«. ²⁰ Molbech regner således selv heltens efterladte genstande for relikvier: hellige for enhver dansk, dvs. hellige i nationalitetens religiøse forstand, idet han som mange andre i begyndelsen af den nationale æra låner begreber og symboler fra det religiøse sprog. ²¹ De store helte (som middelalderens konger) og deres grave bliver derfor også pilgrimssteder, hvor »ingen dansk Mand, der har Fædrelandet og dets Helte kiær, (vil) reise forbi«. Det er imidlertid vigtigt for Molbech at gravsteder ikke flyttes, de bør være på det sted, hvor de »hører til«, og der bør rejses monumenter i en størrelse, der modsvare personens indsats for fædrelandet. I diskursens logik har erindringsstederne en »naturlig« plads på det sted historien selv har udpeget, og eftertiden må respektere dette, og ved

monumenter sørge for den rette forherligelse og sakralisering af stedet.

Ikke blot deciderede levn som grave eller runesten fungerer som erindringsgenstande. Også en skovbegroet slotsbanke ved Skjoldenæsholm, hvor sagnet i umindelige tider har bevaret »Erindringen« om et slot, har samme betydning: »jeg medtog Erindringen om et Sted, hvis Skikkelse, som Aarhundreder roligere have paatrykt Fortids ærværdige Præg, gjorde mig det helligt og uforglemmeligt«. ²² De nationalhistoriske genstande og steder symboliserer ikke blot men konstituerer også nationens erindring.

Molbechs historie er først og fremmest bundet til nationen og det nationale landskab. Han er på den vis led i

den proces, hvor historien omskrives til en national fortælling, med den dertil knyttede udpegning af særlige *erindringssteder* og fravalg af andre steder i historien. Hans historie er knyttet til landskabet via fortidslevnene, der har oplevelsespotentialer, fordi de ses som forstenet historie og som relikvier, der rummer fortidens kraft i sig. I forhold til relationen mellem historie og landskab er Molbechs historieopfattelse organisk, men i forhold til folket er den ikke. Hans historiesyn er snarere udtryk for et brud mellem to diskurser. Et udtryk for overgangen mellem de fædrelandskærlige enkeltpersoner, der er det historiske subjekt i den patriotiske diskurs og folket og folkeånden, der er subjekt i den national-romantiske diskurs.

Figur 2. C.W. Eckersbergs »En udflyttergård af bondebyen Speitsby på Møen« fra 1810 viser en gård efter de patriotiske idealer: den vindskibelige bonde og hans hushold ses i målrettet aktivitet og der er orden på udnyttelsen af naturen: levende hegn om markerne, stengærde om haven og orden på mødding og redskaber. Men her er ingen national dyrkelse af folke-kultur, -dragt eller -skik, som i de senere generationaler (Kunsthalle, Kiel).

»Statens og dens Borgeres Vel«

Når de nationalhistoriske genstande og steder konstituerer nationens erindring, hører bevaringsperspektivet naturligt til denne tankegang. Molbech roser således Peder Syv, der »reddede hundrede af vore gamle Viser fra Undergang, og samlede den Skat af Folkevisdom, der lever i vore Ordsprog«. Her knyttes bevaringsønsket snævert til den organistiske kulturopfattelse, idet viser og ordsprog skal reddes, fordi de er vore og fordi de repræsenterer en ophobning af folkets særegne visdom, helt i tråd med J.G. Herders ideer om folkepoesi. Molbechs synspunkt ligger langt fra præsterne, der så sent som i 1790'erne tog afstand fra almuens overtro, der blev betragtet som en bremse for udvikling og oplysning. For Molbech er det en værdifuld kilde til visdom og vor kultur. Imidlertid får man i Molbechs tekst snarest indtryk af et land, der *førhen* var befolket med store og gode folk, men nu er næsten tomt. Den levende befolkning spiller ikke nogen rolle som en ruin over og kilde til fortiden og den nationale kultur, og bondestandens kultur har derfor ikke nogen værdi for Molbech i et national-romantisk perspektiv.

Molbechs forståelse for visionen om et frilandsmuseum, der for den materielle kultur modsvarer ideen om at bevare folkepoesi og visdom, er også mere patriotisk end national. I forbindelse med sit besøg i Nordmandsdalen i Fredensborg slotspark refererer han til den schweiziske forfatter K.V. von Bonstetten, der i 1799 (som et led i engelsk havestil) havde foreslået opførelse af lappers, færingers og islændinges boliger med husgeråd og landbrugsredskaber.²³ Molbech udvider i sit referat antallet af nationer en smule idet han taler om »en samling af forskellige nordiske Huse og Hytter, af Norskes, Islænderes, Lappers, Færrøboeres, Grønlænderes Boliger, forsyne-

de med disse Folks Redskaber og Bohave, omspredte i Skoven«. Ligesom figurerne i Nordmandsdalen netop forestiller norske, islandske og færøske og ikke danske borgere, er det ikke den danske boligkultur, der således bør udstilles i landsfaderens have, men boligtyper fra de øvrige dele af den dansk-norske helstat. (Den danske boligkultur og befolkning kunne jo ses lige uden for slotsparkens område). Tanken om den materielle kultur som en del af den for ethvert folk særegne kultur kan umiddelbart synes i tråd med den national-romantiske diskurs, men ideen om nationer med særlige karaktertræk indgår også i den patriotiske diskurs, hvor disse nationer blot tænkes at leve side om side i samme fæderland med kongen som fælles landsfader. Disse nationers boligkultur kan derfor indgå som naturlige elementer i det patriotiske landskab – i landsfaderens have. Redskaber og bohaver er desuden relevant i den patriotiske optagethed af folkets produktion og vindskibelighed.

Molbech betræder som national turist ny genremæssig grund, og han forholder sig betegnende herfor ofte selv til, at hans beskrivelser netop ikke er *statistiske, økonomiske, mineralogiske* osv. som i den foregående periodes topografiske og statistiske genre. Dog har han ind i mellem også små kommentarer, der skal friholde ham fra beskyldninger om udelukkende at rejse som »*Sværmer eller Drømmer*«. Han har fx synspunkter på indførselen af spanske får til produktion af en finere uld: Han ønsker den grove uld bevaret og produktionen forøget så Danmark engang kunne frembringe så meget »*Uld og Hør, at det kunde klæde sine Sønner og Døttre, og maatte disse da ogsaa være saa danske, at Bomuld og Silke ikke tykkedes dem bedre, fordi det skulle hentes hos Fremmede*«. ²⁴ Påfaldende er det, at Molbech umærkeligt skifter til en anden sprogtone,

langt mindre »følsom« langt mere »patriotisk«, når han i de korte glimt behandler økonomiske emner: de »*nationale Anliggender*« med betydning for »*Folk og Stat*«.

Han lægger imidlertid flere gange afstand til den patriotiske retorik som dækkende over egeninteresse, men vil gerne skænke »*økonomiske tendenser*« fuld opmærksomhed, når deres mål »*virkelig er det Heles, Statens og dens Borgeres Vel, og ikke blot Egennytte og Vindesyge*«. I den forstand er Molbechs synspunkt rendyrket patriotisk, men han lægger først og fremmest vægt på det æstetiske. Flere gange begiver han sig ud i direkte forsvarstaler for, at det *skønne* er mere afgørende end det *nyttige*, idet det første er »*i og ved sig selv*« og derfor evigt, mens det andet først bliver nyttigt ved anvendelse. Han begræder dem der betragte livet som en »*køkkenhave*« og kun kan se grøntsagernes nytte og ikke ænses roser og liljer, der udfolder »*skønheds himmelske Blomst*«. Molbech beklager i forbindelsen med udgravning og opløjning af gravhøje også stærkt den »*Vindesyge*«, der har bragt ordet nytte i så slet ry, at det er blevet identisk med »*Ødelæggelse og Forvanskning*« af »*Alderdommens Levninger*«.

Symptomatisk for Molbechs position i overgangen mellem national og patriotisk diskurs er hans syn på bondestanden. Den patriotiske diskurs udpegede borgernes indstilling, deres fædrelandskærlighed i tidens ord, som afgørende for samfundets lyksalighed og rigdom. Bondestandens forædling blev således et afgørende element i det patriotiske projekt. Bonden skulle gøres vindskibelig, fædrelandskærlig og oplyst; dvs. produktiv, forsvarsvillig og fri for gammel overtro. Molbech lægger en vis afstand til dette. I omtalen af en anlagt kanal, der dels fremmer brændetransporten, dels forskønner naturen, opererer han med at et sådant opdragelsesprojekt er i gang,

men regner det som »andres« og stiller sig en smule tvivlende an overfor succesen: »*En anden Hensigt med dette ret smukke og hensigtsmæssige Anlæg er, at ogsaa Egnens Almue paa Helligdagene skulde samles her til Glædeslag, og vinde Smag for renere Forlystelser end dem, der søges i Kroerne. Hensigten er ædel; om dens Udførelse, der vist nok udfordrede virksom Deeltagelse af dannede og gieldende Mennesker udenfor Bondestanden, har virket noget af Betydning, veed jeg ikke; men klart synes det mig, at man ved at ville arbeide paa Bondestandens Forædling, ogsaa mere end hidtil burde tage Hensyn paa dens Forlystelser*«. ²⁵

Ved at lægge vægt på bondestandens forædling er Molbech delvis i tråd med det patriotiske projekt, der dog snarere ville fremme deres vindskibehighed og mådehold end nydelse af naturen. Molbech er mere interesseret i bondestandens forædling i et æstetisk perspektiv. ²⁶ Ved synet af en velpasset bondehave reflekterer han over have dyrkningens potentielle indflydelse på bondestanden, og lægger bevidst afstand til det økonomiske rationale, der havde ligget bag fx Det kongelige Landhusholdningsselskabs indsats for at fremme bøndernes have dyrkning: »*Det varede længe før jeg kunde glemme denne Have; og da Oeconomien aldrig ret kan blive Hovedsagen hos mig, tænkte jeg mig først, hvor munter og livlige vore Landsbyer og adspredte Bøndergaardte vilde blive, naar vi dem omringede med saadanne Haver. Uvilkaarlig maatte jeg da ogsaa tænke paa, hvorledes ikke blot Bondens Pung, men ogsaa hans Sædelighed kunde vinde ved den forøgede Virksomhed og behagelige Afveksling, som den blide Havedyrkning, en Sysse, der nærmer Mennesket saameget til det Skønne i Naturen, kunde forskaffe ham. Det er en almindelig, og mig synes ikke glædelig Erfaring, at Folk af denne Classe ikke blot savne næsten al Sands for det*

*Skønne; men at de og saare sielden vil lægge Vind paa nogen Frembringelse, der ikke lover øieblikkelig Fordeel. Jeg er ikke af dem, som kunne ønske denne Folkeklasse en unaturlig Cultur; med det synes mig, at Havedyrkning er en af de rolige, fredelige Sysler, der fortiene og behøve Opmuntring og fuld Opmærksomhed hos dem, der arbeide paa Bondestandens sande Forædling».*²⁷ Molbechs argument for bondehaver er dels æstetisk af hensyn til landskabet, dels økonomisk for bondens pung og landets økonomi. Men først og fremmest er genstanden for hans opdragelse bondens indstilling til naturen og sansen for det skønne. På den ene side synes bondestanden at have en egen kultur, idet forædlingen af den skal være sand og ikke unaturlig (altså en vis kulturrelativisme), men sansen for det skønne i naturen figurerer på den anden side som et absolut gode. I sit syn på bondestandens kultur er Molbech i 1811 derfor tættere på den patriotiske opfattelse end den nationale.

Dette indtryk forstærkes hvis man sammenligner med hans »*Etnografisk Skizze af en jydsk Hede-Egn i Lystrup-Herred, med enkelte Bidrag til Skildringen af den danske Almues Leveskik og Klædedragt, og de dermed i et halvt Aarhundrede foregaaede Forandringer*« fra 1840 skrevet i et rendyrket nationalt perspektiv.²⁸ Her er Molbech langt fra forædlings-tankegangen. Tværtimod opfordrer han politiet til at lade være med at gribe ind i bondestandens Ride-sommer-i-by-skikke og i stedet vise »*artighed*« mod en af de »*smukkeste og mest poetiske Folkefester*«. Molbech skriver i den *etnografiske skitse* mindst ligeså meget om den sjællandske almue, som han mener længst har holdt fast ved det gamle og nationale.

Anderledes i hans *Ungdomsvandring*, hvor den sjællandske bondebefolkning slet ikke nævnes, mens den fynske og jyske befolkning i anden del

af ungdomsvandringerne fra 1815 omtales – om end kort. Da »det fynske« skal karakteriseres roses de mange levende hegn og »*Folkenes raske udseende og pyntelige Paaklædning*« som faktuelle oplysninger på samme niveau. Molbech beklager, at hans rejse er for hastig og kort til »*at gøre Bemærkninger over det Eiendommelige hos Folket i Jylland, eller over Cultur og Industrie i dette Land; og de flygtige Iagttagelser, jeg havde Lejlighed til at gøre, er det saameget mere overflødigt at nedskrive, som man har Bidrag nok til Jyllands oconomiske Beskrivelse. Overhovedet fordrer det langt mere Tid for den Reisende, der ikke ved jævnlige Samliv med Almuesfolk er hiemme i deres eiendommelige Væsen og National-egenheder, at blive bekiendt med det Særegne og Udmærkede hos forskellige Provindsers Almue (...)* At Jyderne, fremfor Indbyggerne i nogen anden af Danmarks Provindser, have bevaret nationale Egenheder, Levninger af gamle Sæder og Skikke, Fortids-sagn, Sprogegenheder, Religiøsitet, og overhovedet af udmærkende National-character – er en almindelig erkiendt Sanhed, som jeg endog under et saa flygtigt Ophold en og anden Gang kunne finde stadfæstet».²⁹ Der sker et glidende perspektivskift i dette citat. Molbech starter med, at det ejendommelige hos folket, kultur og industri i givet fald ville være emner under Jyllands økonomiske beskrivelse, dvs. i et patriotisk perspektiv på folket som producenter. Dernæst fremhæver han forskellene mellem provinsernes befolkning i forhold til almuens almene »*Væsen og Nationalegenheder*« som det man kunne undersøge (og foreslår oven i købet næsten feltarbejde som en nødvendighed). Her har almuens altså en særlig kultur, der dog omtales som national, samtidig med at der synes at være egnsvariationer. I sidste anmærkning bekræfter han imidlertid en for samtiden almen formodning om

den jyske befolkning som dem, der har bevaret mest af fortidens kultur, sagn, religion, sprog og »*nationale Egenheder*«, og her er vi nærmest ovre i den national-romantiske idé om bondebefolkningen – særlig i periferiområder – som en ruin over fortidens, den oprindelige og dermed sande nationale kultur.

Men hverken det patriotiske eller det nationale perspektiv på folket udfoldes for alvor i Molbechs vandringer. På trods af at han rejste som national turist var bondekulturen i 1811-15 endnu ikke »opdaget« som den fornemste repræsentant for den nationale kultur. Folkelivet og folkekulturen var ikke blevet interessant i sig selv. Molbechs opgør med det patriotiske nytteperspektiv og den statistiske og topografiske genre udelukkede imidlertid, at det patriotiske forædlingsperspektiv på folket kunne spille anden rolle end som patriotiske *mind slips*. Derfor bliver folket i høj grad overset og udgrænset i Molbechs vandringer og hans landskaber næsten mennesketomme.

»*Det billede naturen her prægede i mit sind og den følelse hvormed jeg modtog det*«

Hvis Molbechs interesse for folket overvejende var patriotisk eller fraværende, var hans landskab til gengæld overvejende nationalt. Naturen var i modsætning til folkekulturen objekt for nationalisering og emotionalisering. Han priser således jævnlige de scenerier han finder karakteristisk danske; at et landskab er »dansk« er en angivelse af dets høje værdi. Selvom hans vandringers første del foretages og udgives før tabet af Norge i 1814, spiller denne del af den danske helstat en meget begrænset rolle i hans fædrelandsbegreb. Den patrioti-

ske opfattelse af flere nationer, der levede side om side i samme fædreland bestående af Danmark, Norge og Hertugdømmerne, synes hos Molbech afløst af det nationale fædrelandsbegreb, hvor hver nation har sit eget fædreland. Norge nævnes kun enkelte gange og kun i forbindelse med borgerne, det norske landskab er udgrænset i teksten. Den nationale glemsel er ligeså central i skabelsen af nationen som erindringen. Molbechs tekst kan ses som et led i naturaliseringen af den danske stats nye afgrænsning, af Danmark som en nationalstat.

Molbechs rejse i Danmark var led i en national og æstetisk praksis: Fædrelandet skulle forsvares som mulig genstand for oplevelser. Ideen om oplevelser som eftertragtede hænger sammen med tidens æstetiske teorier om det *sublime* som et centralt felt i selverkendelsen. Ved mødet med det ufatteligt store i naturen – det uforståelige, uoverskuelige og ukendte – tænkte det sublime eller det ophøjede at opstå, ved den grænseoverskridelse som det uendeligt store i sanseverdenen afstedkom i jeg'et. Overrumplingen i individets møde med det »rædsomt skønne« betød at individet måtte forholde sig til nye sider af sin egen karakter og dermed erkende sig selv.³⁰ Naturoplevelsen blev dermed et afgørende medie for selvets bearbejdelse, udforskning og navngivning af hidtil uanede væsenskræfter og dermed for subjektiveringsprocessen.

Det var derfor helt afgørende at Molbech kunne vise det danske landskabs potentiale for stemninger og storladne indtryk. Han forsvarer allerede fra starten, at man ikke kun skal have øje for det skønne og »*prise Alt (...) Herligt uden for sit gamle Fædreland*«, tværtimod hævder han flere gange Danmarks fortrin frem for udlandets: »*Nok havde jeg set af mit Fødeland, for aldrig at glemme dets Skønheder, for blandt Helvetiens him-*

Figur 3. P.C. Skovgaards maleri »Sommerdag. Strand ved Møns Klint« fra 1843 modsvarer Molbechs opfattelse af Møns Klint som et vildt og storladent bjerglandskab. Skovgaard ville ligesom Molbech vise, at det danske landskab kunne måle sig med udlandets. Enkelte mennesker har sneget sig ind i billedet og er med til at forstærke (evt. fordreje) indtrykket af naturens overvældende dimensioner (Storstrøms Kunstmuseum, Maribo, fotograf: Hans Petersen).

melhøje Klipper og Italiens vellystige Lunde, blandt Nordens Isfælde og i Sydens evige Blomsterhave at mindes Danmarks skønne Natur, og lydt at forkynde dens Priis, uden at lade mig døve af hines skraldende Røst, som gierne vilde indbilde os, at da Naturen udgød sin Skønhed og Fylde over Europa, standsede den ved Eideren«. ³¹ Et ideallandskab efter international målestok var ikke motivet for Molbechs beskrivelser. ³² Molbechs motiv er, karakteristisk for den nationale turist, det særegne danske, hvilket han priser både i forhold og i modsætning til den generelle internationale målestok for skønhed. For selvom Molbechs perspektiv er nationalt, tyer han alligevel

til den internationale æstetik, når han skal rose sit fødeland. Ved udsigten over havet fra Marienlyst på Møn mener han således at have et »Skuespil, saa stolt og ophøiet, at vi behøve at reise nogle hundrede Mile, for i Bugten ved Neapel, i det calabriske Sund eller i Hellesponten ved Constantinopel at finde Noget, som er værdigt at lignedes ved dette«. ³³ Dette hævder Molbech nok så kækt uden selv at have været uden for Danmark. Men han er helt på det rene med hvilke lokaliteter, der rummer efterstræbelsesværdige oplevelsesmuligheder i følge den internationale målestok, hvilket viser »den internationale grammatik« som et centralt element for det nationale per-

spektiv.³⁴ At lede efter det særegne ved egen kultur og landskab er et alment træk ved den nationale diskurs, et paradoks der forstærkes af, at nationernes unikke træk sammenlignes og konkurrerer bl.a. ved Verdensudstillingerne i sidste del af 1800-tallet, der kan sammenlignes med nationernes verdensmesterskab.³⁵

Den internationale landskabsopfattelse betød oven i købet en særlig udfordring for en dansk national turist, idet bjergegne var datidens svar på det mest »sublime« landskab. Her kunne sjælen for alvor rystes. Bjergene var desuden associeret med Schweiz og frihedstrang og lovprist af J.J. Rousseau. Dette indebar særlige problemer i det flade Danmark og gav fra slutningen af 1700-tallet de »norske partier« en central betydning i danske stemningshaver med høje, smalle broer og brusende vandfald.³⁶ Her kunne sjælen gyse og forandres i mødet med det rædsomt skønne.

Molbech gør da også særligt meget ud af Stevns og Møns Klinter, de eneste to steder han finder noget, der kan sammenlignes med bjerge: *»Du, kære Carl, som af Øiesyn kiender Bierglandes Natur, og som blandt Norges Klipper med Henrykkelse har følt og nydt den høie Skønhed, hvorom jeg blot har Anelse – Du vil uden al Beskrivelse kunne forestille Dig, hvad og hvorledes jeg følte, ved førstegang at see noget, der havde Lighed med et Field. Dog var det langt fra, at det Nye og Forunderlige, som jeg her fandt, var fremmedt for min Siæl, eller at mit Øie med forkiælet Blødhed fandt sig saaret ved de haarde og skarpe Former, som det her førstegang mødte i Naturen.«*³⁷ Således henrykker Stevns Klint Molbech, men på Møns Klint finder han i endnu højere grad et dansk modsvar på bjergenes fortryllelse, her finder han den store naturoplevelse og oplevelse af altet og enheden i naturen: *»Det var paa Klintens høieste Pynt, den*

*saakaldte Dronningstol, hvor jeg første gang nød det stolte Syn, det herligste af alt, hvad her Naturens beskuelse skienker os, i det vi i et eneste Blik sammenfattede Himmel, Hav og Jord. Hine, ved deres Uendelighed og eenhed, opløfte Sindet mod det Evige, og intet afdrager det fra den ene, store Følelse: at Alt er eet.«*³⁸ Molbechs oplevelse af Møns Klint var imidlertid ikke bare en universel erfaring af selvets plads i altet og uendeligheden. Kort forinden har Molbech identificeret Møns Klint som indbegrebet af det særligt danske: *»Dejlige Bøgeskove omkrandse Klipperne paa den høie Kyst i en Strækning af halvanden Miil. Dalenes blide Ynde er søsterlig forenet med Fieldenes Kraft. Vi gienkende det herskende i Danmarks Natur, selv hvor Eggen synes os ny og fremmed.«*³⁹ Billedet af de lyse bøgeskove der spejles i det blå hav genkendes fra de samtidige fædrelandssange. Inspireret af den franske filosof Michel Foucault kan man sige at Molbechs bedømmelse er udtryk for et »nationalt blik«, der konstruerer det nationale landskab ved at undersøge og beskrive, hvilke typer natur der lever op til denne betegnelse. Det særlige danske landskab konstitueres i denne periode ved at beskrives og bemales af digtere og malere, herved installeres et nationalt blik i synet på omgivelserne. Den subjektivering der er forbundet med de sublime øjeblikke, med selvets erfaring af sig selv i verden, bliver således også en national subjektivering; en erfaring af selvets særlige følelser for et afgrænset udsnit af verdens natur.

At udpege det særligt danske landskab er imidlertid ikke hovedtemaet i Molbechs vandringer i national toneart. Hovedtemaet er beskrivelsen af landskab og fortidslevn i forhold til de *»indvortes stemninger«*, de afføder. I den forstand er Molbech eksemplarisk for den første generation af turister, der kan sammenlignes med et kosmo-

politisk broderskab med deres hyppige litterære referencer og sammenligninger af udsigter med malerier af internationalt anerkendte malere.⁴⁰ På denne vis er de børn af 1700-tallets *cult of sensibility*; den følsomme litteratur og stemningshaverne, hvor særlige situationer og miljøer tildeles bestemte forventede følelsesmæssige reaktioner.⁴¹ Brevgenren, som Molbech også benytter i en stor del af bogen, var foretrukket, idet den gav intimitet og naturliggjorde, at beskrivelsen af begivenheder ledsagedes af beskrivelser af de følelser de udløste.⁴² Som Foucault har påpeget, er brevgenren i øvrigt klassisk for selvets arbejde med sig selv. Idet en *anden* er nødvendig i reflektionen og objektivering af sjælen, der åbnes for andres blik og dermed for ens eget.⁴³

Med følelsernes tekstualisering, beskrivelsen af hvilke følelser der vækkes og hvordan de opleves og kommer til udtryk, virker den følsomme litteratur som følelsesforskrift og således også Molbechs beskrivelser. Specifikke scenerier tillægges en fast følelsesmæssig forankring, et bestemt årsag-virknings-forhold mellem sceneri og følelse fastlægges. Nåleskov er »dunkel, vinteragtig« og gør en »underlig til mode«. Bøgeskov »smiler« derimod og er »lys og munter«. Bygninger giver kontakt til fortiden, som beskrevet ovenfor, eller virker med »opløftende højhed«. Der knyttes ofte aktive handlingsord til det beskuede som *vækker, fængsler og rører*. Det beskuede tillægges menneskelige egenskaber og *smiler, skinner varmt i møde, er venlig, byder velkommen* osv. Omvendt er det Molbech ikke bryder sig om »ubehageligt, anstødeligt« osv. eller blot negationen af de positive egenskaber. De områder, han finder uden afveksling, vækker ikke hans begejstring; flade landbrugsområder uden skov og udsigtspunkter. Særlig udsøgte partier, der levede op til 1700-tallets »pittore-

ske« doktrin sammenlignes derimod med malerier: »Nu skulde jeg da være heel lystig og vel til Mode; rundt om mig er det jo saa landligt, saa arkadisk og naturligt, at ingen Watteau eller Voss kunne male det bedre. Her uden for er Agre og Enge, Træer og Hytter, Græs og Korn, Heste og Køer og Bønder – kort sagt, alt hvad jeg kunde behøve til en sjællandsk, Riber-Vossisk Idyl, paa en Hyrdinde, eller rettere en Malkepige nær.«⁴⁴ Overgangen fra hyrdinde til malkepige er nærmest sindbilledeledet på skiftet fra rokokkoens internationale landskabsteater til det romantiske, konkrete, nationale landskab med et levende folk.

Ikke kun det lyse og lette er positive ord for Molbech, også det højtidelige og ensomme er eftertragtelseværdigt: »Hertil kommer Egnens Charakter, der synes mig at være en vis sørgmodig, høitidelig Skjønhed, forenet med landlig Stilhed og dyb Eensomhed, der oplives ved enkelte nydelige, men indskrænkede Udsigter, som man hist og her opdager.«⁴⁵ Ensomhedsfølelsen forbindes gang på gang til skoven: »I den dybeste Eensomhed vandrer jeg i Skovens Hvælvinger, og drømmer mig langt borte fra Verdens Uro og Menneskers hvileløse Stræben.«⁴⁶ Men ensomhedsfølelsen er ikke negativ. Tværtimod opfatter han altid skovvej som »lystvej«, her føler han sig »mest hjemme i Naturen« og er en egn »ganske skovløs« er den også »uden malerisk Skjønhed«.

Ikke kun skov og enge, den blidere del af naturen, giver anledning til følelser. Det sublime optræder som nævnt i forbindelse med det stærkt kuperede terræn: Stevns Klint med sin risiko for nedstyrtning giver en »slags rædsom Skjønhed«, Sommerspiret ved Møns Klint giver indtryk af en »vild, chaotisk verden« og en bro der i »ikke ubetydelig Højde forbinde to klipper« over en brusende strøm giver et »rædsomt skjønt Nedsyn«.

De følelser Molbech knytter til de

forskellige landskabstyper svarer til forskrifterne i de internationale stemningshaver. Centrale ikonografiske elementer i stemningshaverne som grædepile og (evt. falske) gravsteder skulle udløse en begrædelig stemning og deraf de ønskede tårer. Mest berømt var Rousseaus grav på poppeløen ved Ermenonville, men Molbech finder en passende parallel i graven for en lille afdød datter i skoven ved Gisselfeld. Graven er »af alle de Steder i Haven, som ved Konstens Virken have vundet høiere Betydning for Følelsen, det mest udmærkede«. Og selv om Molbech egentlig går ind for at folk begravnes ved kirker, gør han her en undtagelse: »At flytte Rousseaus Lig fra Poppeløen i Ermenonville til Parisernes saakaldte Pantheon, hvor de vel dyrke de samme Guder, som ellers overalt, var ikke bedre end Kirkeran. Jeg nægter heller ikke, at denne Gravlund er maaskee det kiæreste af alle de Steder i Gisselfeldts Haver, som min Følelse udmærkede«. ⁴⁷ Molbech kender det internationale symbolsprog og skønt delvis i opposition (se videre nedenfor) til dets betydning for havearkitekturen, erkender han den tilsigtede virkning.

Stemningshaven skulle lede den vandrende fra den ene stemning til den anden, men højdepunkterne er for Molbech den sublime oplevelse af, at være »et med Naturen og Altet, at opløfte Sindet mod det Evige« med andre ord i pagt med den organistiske opfattelse af nation og landskab som et hele, et udtryk for Guds mangfoldige skaberværk. Ofte giver han da også udtryk for, at de indtryk, de forskellige landskaber giver, kommer passivt til ham; han tolker blot de følelser natur og fædreland »indgød deres tro søn«.

Det er først og fremmest synssansen naturen taler til (i Molbechs tilfælde): »Naar da Øiet har inddrukket det store Syn og Aanden er opfyldt af den ene, opløftende Følelse, da leder den os med elskende Omhu fra den bratte Klippetind

ned i dalens Dyb for at den jordiske Ynde, forenet med høiere Skiønhed, kan blive en fortryllende Udvikling af den store eenhed, og Følelsen opløse sig og meddele sig til flere indtagende Anskuelser«. ⁴⁸ Turistens perspektiv er derfor i mere end en forstand et *blik* der installeres, idet de andre sanser træder i baggrunden for udsigterne, billederne og deres indvortes virkning. Kun ganske få gange nævner Molbech lyde og lugte og aldrig taktile erfaringer (blødt, saftigt, græs der kilder eller hvad man nu kunne forestille sig). Det er i den forstand først og fremmest malerkunsten, der er model for »opdagelsen« af det nationale landskab. Turisten rører ikke ved det nationale landskab men røres af det.

»Hvorvidt ethvert Land bør have sin egen Havekonst«

Molbechs idé om enheden mellem natur og menneske som det største, enheden af nation og national-landskab og -historie, implicerer en *relativ* kulturopfattelse. Molbech bemærker et par steder, at fænomener som kunst og krigskunst må »bedømmes af hensyn til Tiden hvori det blev til«, ligesom han opererer med flere samtidige skønhedsbegreber, idet han på et tidspunkt udbryder: »Var jeg Landmand, vilde jeg have fundet Veien til Bregentved usigelig skiøn, da den førte gien-nem lutter veldyrkede Marker«. ⁴⁹ Andre steder sætter han sig imidlertid til smagsdommer og taler etnocentrisk om »Smagløshed«. Først og fremmest går hans kulturel relativitet på forskelle mellem nationer. Således mener han »ethvert Folk« har »sin egen Bygnings-art, og at deres Charakter heri, som i andre Mindesmærker og Konstværker, kiendelig har afpræget sig«. Han finder det underligt (i anledning af Napoleonskrigene) at se spaniere i Sorø: »at se Skarer af en fremmed, sydlig Na-

tion, ligesom ved et Trylleri, flyttede til Danmark, iberiske Folkefærd paa Herthas Ø«. ⁵⁰

Hans natur- og kultursyn kommer dog klarest frem i hans ideer om haver. Hans ideal-have er i harmoni med den omliggende natur og søger ikke at overgå eller forvrilde denne, den lever op til forestillingen om enhed mellem natur og kultur som det ideelle. En af de herregårdshaver der lever op til hans ideal er Gisselfeld: »Vel ere de ikke af hele Miles Omfang og bramme ei med nogen ødsel og utidig Pragt; men de vidne om reen Konstsmag, og slutte sig med en fuldkommen Harmonie til den nærmest omgivende Natur; saaledes at Haven kun synes at være Forgrunden til det Landskab, hvortil Udsigten er aabnet. Meget heldigen er Stedets Beliggenhed nyttet, og enhver Forskønelse er ikke konslet; men ligesom fremsprungen af Naturen selv. Naar en saadan Plet, hvor en skøn Natur er forædlet med naturlig Sands, tilfredsstiller det uforvænte Øie, naar Siælen finder Hvile og Fred i den lille Verden, der omfatter enhver naturlig Skønhed, som Landskabet selv kunde frembyde: da savne vi ikke større og mere kunstige Anlæg; men glæde os ved, at man har tilladt Naturen at udvikle sig selv, og ikke fortrængt den ved fremmede, sammendyngede Prydelser. Jeg vilde kalde denne Have ved Gisselfeldt en egentlig dansk eller siællandsk Have; thi det er denne Natur hvis Billeder her er dannet, at her næsten Intet er, som jeg i denne Henseende vilde ønske borte«. ⁵¹ Ideelt set skal (have-)kunsten hjælpe naturen på vej, danne den efter »idealets billeder« og »overvinde Vanskeligheder, som Naturen alene ei kunde seire over«. Molbech finder »dobbelt Skønhed« i foreningen mellem »skabende Natur og dannende Konst«. Idealet er en »Naturhave eller en Samling af Naturscener«. Hvis havekunsten derimod ikke bygger på den allerede værende natur bliver den »barnagtigt

Legeværk«. Kunsten skal »agte Naturen«, stræbe at ligne den men aldrig søge at overgå den. Mennesket kan højst række naturen en »hiælpsom Haand« med at udfolde sin skønhed.

Med den omliggende natur som ideal for haven, dvs. en stedsligt bundet kultur, bryder Molbech sig heller ikke om den ældre havekunst: »At ville opnaae Idealisering, ved at sammenpække Naturens rige Mangfoldighed i et snevert Rum og dynde de forskielligste Naturscener saa tæt paa hinanden, som Billeder i en Perspektivkasse, er i Grunden kun barnagtigt Legeværk, der frembringer en dvergagtig, forvoksen Natur, ligesaa uharmonisk, som de gamle stive Konsthaver ere livløse og uæstetiske«. ⁵² Skønt stærkt kritisk over for det han kalder »arkitektoniske Haver«, bliver Molbech i løbet af vandringerne efterhånden mindre afvisende over for tanken om, at de muligvis er mere »paa deres Sted« i Italien. Den engelske, internationale stemningshave er Molbech også stærkt kritisk overfor, omend han berømmer haverne ved Gisselfeld og Liselund, som man regner til denne kategori. Han bryder sig således ikke om huse »bygget halv i norsk, halv i chinesisk Smag«, og slet ikke kunstige gravhøje og bautasten. For at give den rette virkning må nationens erindringsgenstande være ægte. Når stemningshaven fortolkes indenfor den nationale diskurs bliver 1700-tallets yndede kineserier (her ved Dronninggård) upassende elementer: »Et chinesisk Lysthus paa en Ø mangler ikke. Kan det more Nogen, for Øjeblik at see sig henflyttet i dette stive indmurede land, Culturens Aartusinder gamle Svøbebarn: saa finder man her Alt, hvad man af Bohave vil finde i et saadant Huus i China selv. Theevandet maa her smage ret chinesisk, og dobbelt maa man der føle den Afhængighed, hvori en feig, slavisk Nation, uden Aand og levende Kraft, holder den hele europæiske Verden ved

Figur 4. Efter følelsen af at være et med naturen og altet på Møns Klint nød Molbeck den indtagende jordiske ynde i haven ved Liselund. Her har C.W. Eckersberg forevigt samme »vilde nature« med en fossende bæk, der nærmest modsvarer et 'norsk parti' i en stemningshave. Her var der mulighed for frydefuld gysen og sjælelig udvikling ved mødet med det rædsomt skønne. Eckersberg besøgte i øvrigt Liselund få uger efter Molbeck (C.W. Eckersberg: »Prospekt af egnen ved Liselund på Møen«, 1809. Statens museum for Kunst.

sine *Theeblade*«. ⁵³ I løbet af bogen udvikler Molbech sin kritik af stemningshaven: »Her bør vist ikke paa nogle Tønder Land sammendynges gothiske Taarne og græske Templer og chinesiske Lysthuse, nye Ruiner og kunstige Gravhøje eller Offersteder – og hvad mere af slikt Legeværk, man har indført i den nyere Havekunst (...) Lad Naturligheds-Sloret, bag hvilket dette vil skiule sig, være nok saa tykt; det bliver derved stundom desmere modbydeligt«. ⁵⁴

I lyset af det nationale kulturbegreb bliver han i løbet af vandringerne mere og mere positiv overfor den ældre havekunst, idet han ser den franske havekunst som »særegen fransk«, og problematiserer forestillingen om at kunne udvikle universelle regler for havekunst, der ville kunne benyttes i alle lande og til alle tider. Barokhaven havde således sine »eiendommelige Fortienester«, som man ikke må »glemme eller ringeagte«. I stedet udvikler Molbech ideen om en national have: »Jeg troer desuden, at man ved Havers Anlæg i de forskiellige Lande ofte har taget alt for lidet hensyn paa noget egentligt karakteristisk, eller paa Naturskønhedens særegne Charakter i hvert enkelt land, og tidt uheldigen efterbet en fremmed Aand, som Naturen aldrig ret vilde lade sig paatvinge; (...) Burde ikke selv det Nationale, om saadant gives, aabenbare sig i de forskiellige Landes Haver? Dette skulde slet ikke udelukke, men underordnes de almindelige æstetiske Grundsætninger for den skønne Havekunst, som plastisk Konst; ifald disse nogensinde kunde bringes til Eenhed og Almindelighed. Burde vi ikke kunne eie danske Haver, ligesom man i Engelland har engelske?«. ⁵⁵ Molbech udvikler denne idé side om side med ideen om den »Skønheds Grændselinie imellem vild Natur og arkitektonisk Konst, hvorimellem alle nyere og ældre Haveanlæg synes at svæve«. ⁵⁶ Kulturrelativismens

dilemma tydeliggøres her på overgangen fra patriotismens universelle regler og kosmopolitiske grammatik til nationalismens geografisk og kulturelt begrænsede sandhed. ⁵⁷

Den nationale turists forståelse for det patriotiske landskab er i skred, og Molbechs læsning af stemningshavens internationale ikonografi er kritisk. Hans blik på og læsning af den eksemplariske iscenesættelse af de patriotiske ideer i en stemningshave, Mindelunden ved Jægerspris, som han besøger i forbindelse med ungdomsvandringernes anden del: *Fragmenter af en Dagbog skreven paa en Reise i Danmark* (1813), bliver da også overvejende national: »I denne finder man vakre Anlæg og herlige lange Løvhælvninger, giennem hvilke man nærmer sig den Lund, som er helliget Historien og Erindringens Evighed. Der staae de hist og her, ved Siden af Gangene, under unge Bøges tætte Løvtag, disse hvide Stene, hentede fra Norges Marmor-fælde, skønne af Form, hver med et Navn – og disse Navne er Danskes og Norskes, hvis Minde lever længere end alt Marmor. Her maa det dog vel være en Dansk tilladt, at vandre med hellig Ærefrygt, med glad og begejstrende Følelse, om denne ogsaa skulde være levende nok til at blive, hvad endeel pleie at kalde Sværmeri, for at betegne noget i deres Mening heel Barnagtigt, Fantastisk, som de ere kolde og forstandige, eller kloge og fornemme nok til at smile over. – Gierne træder jeg ind i Sagas Lund og læser de Navne, hun har tegnet paa sine evige Tavler; gierne vilde jeg ogsaa ret ofte vandre i denne danske Bøgelund, og jævnligen standses af en Mindesten, der med stille Skønhed hæver sig i den venlige Natur, over grønne Enge, hvor en rig Flor af Kiærminder overalt kaster sin himmelblå Farveskiær og ligesom vinker Danmarks Piger, at flette Krands til Heltenes Mindestøtter«. ⁵⁸ Det er ikke den gode patriot men en dansk, der van-

drer her. Molbechs oplevelse af historie, natur og følelse for fædreland er integreret i national-romantikens »sværmeri«, som han forsvarer over for den mere rationelle »kolde« tilgang til historien. Men hans lyst til at ligne fortidens helte er samtidig i tråd med de didaktiske overvejelser, der lå bag Mindelunden.

Molbech synes at være den eksemplariske følsomme vandrer, men det er påfaldende at tabet af Norge ikke problematiseres eller blot nævnes i en bog, der udkommer et år efter denne begivenhed. Ikke engang i omtalen af den park, der med sine mindsten netop pointerer danske og norske som statsborgere og gode patrioter i samme fædreland, nævner Molbech tabet af Norge, men taler kun om glæden ved som dansk at kunne vandre her. De unge piger der skal bekranse heltens minder (et yndet ritual i de patriotiske mindehøjtideligheder i anledning af slaget på Reden 1801⁵⁹), skal i Molbechs nationale verdensbillede være danske. Den nationale glemsel udgrænser Norge og naturaliserer helstatens endeligt og nationalstatens fødsel ved at forbigå det i tavshed.

Molbech ser også Mindelundens bøgetræer som særlig danske og er kritisk over for den eksisterende egeskov og fyrreskov: *»Langt mindre behagede mig de stive, mørke, snorlige Gange i en Fyrreskov i den saakaldte Slotshave, hvor endeel, saavidt jeg hørte, af de ældste Mindestene ere opreiste»*.⁶⁰ Fyrreskoven kunne tolkes som et »norsk element«, passende for en stemningshave, der netop fremhæver enheden af Danmark og Norge, men i Molbechs nationale perspektiv er det et fremmedelement. Han kritiserer også ombygningen af den udgravede jættestue (Julianehøj) så den ikke *»vedkommer Hedenold»*. Omlægningen af Julianehøj (der også kan synes noget voldsom for vore dages historieforståelse og bevaringspolitik) var imidlertid ikke et

mislykket forsøg fra Ove Guldberg og Johannes Wiedewelt side på at »bevare« en oldtidshøj. Formålet var at skabe et *»minde«* over oldtiden, der gav omgivelserne *»prægtig anseelse»*. Anlægget skulle vække en bestemt stemning; respekt for kongemagten ved at forbinde den til fortiden.

Mindelundens forherligede personer var udvalgt på baggrund af Ove Malings patriotiske kanon. En enkelt skilte sig imidlertid ud: mindsteningen for enkedronning Juliane Maries bror, hvilket må forstås i forhold til samtidens politiske situation og patriotiske diskurs.⁶¹ Molbechs nationale læsning af mindelunden stødes forståeligt nok af dette: *»Det kunde da heller ikke andet end være mig paafaldende, at en tydsk Prinds, som jeg ikke veed har mindste Fortieneste af Danmark, her i denne Nationalhelligdom har faaet det største og anseeligste Mindesmærke»*.⁶² I et nationalt perspektiv kan norske støtter nok anerkendes om end den bagvedliggende årsag til deres placering forbigås eller overses, men en støtte for en tysk prins giver simpelt hen ingen mening. Som national turist var elementer i det patriotiske landskab komplet uforståelige for Molbech. Selvom Molbechs landskabsopfattelse også indeholder træk fra den patriotiske diskurs, anfægtes den i mødet med et konkret »patriotisk landskab«, dvs. en park organiseret efter de patriotiske idealer. Hans blik på landskabet kan derfor siges at være fortrinsvist nationalt.

»Om hvad jeg har set og hvorledes jeg saa det«

Molbech slutter sine vandringer *»på Naturens og Historiens Mark»* med en epilog i 1815, hvor han tager afsked som han begyndte; med fædrelandskærligheden som drivkraft bag sine beskrivelser og de formodede læsers

Figur 5. Man aner en del af de faste elementer i stemningshaven: eremithytten, den klassiske søjle, gravstedet, den spinkle træbro over en fossende bæk og den ensomme vandrer i Erik Pauelsens »Eremithytten i Næsseskoven« fra 1785-86, den stemningshave som Molbech tog afstand fra som »barnligt legeværk« (Moltkes palæ, Håndværkerforeningen, fotograf: Ole Tage Hartmann, Søllerød Museum).

udholdenhed og interesse. Fædrelandets fysiske afgrænsning er hans emnes begrænsning: »*Thi Alt hvad Livet endnu har levnet ham af Skiønt og Elskeligt og Glædeligt, det lever og røres i den Kreds, som Danmarks og Dannerfolkets Grændser betegne; og hvad han udenfor denne kan tilegne sig, det vinder først sit fulde Værd og sin hele Betydning for ham, naar han kan omplante det paa Fædrelandets Bund og der bringe det til at spire og voxer.*»⁶³ Molbechs tekst kan ses som et led i den proces, hvor helstaten omskrives til nationalstat. Helstaten rummede flere nationer, og fædrelandet var i den patriotiske diskurs et abstrakt udtryk for helheden, for det samfund der var bundet sammen af kongens person som landsfader. I Molbechs vandringer (og andre samtidige tekster) gennemvandles og konkretiseres fædrelandet til et stykke håndgribelig og afgrænset

natur, det udsnit af verdens overflade, der var bestemt af »*Danmark og Dannerfolkets Grændser*«. Det bliver dermed den danske nations udbredelse, der bestemmer fædrelandets afgrænsning. Og denne afgrænsning naturaliseres i Molbechs vandringer ved at Norge og særlig tabet af Norge udgrænses, og ved at Hertugdømmerne, og deres særlige blanding af dansk og tysk, slet ikke nævnes. Landskabet nationaliseres ved at læses som særligt og karakteristisk dansk. Herved impliceres ideen om en særegen naturtype som dansk og kun dansk, uden at denne idealtypisk danske natur sættes direkte på begreb. Kun i konkrete beskrivelser af det blide og venlige, af bøgeskov, eng og hav som elementer i de danske landskaber vokser den »danske naturtype« frem og tekstliggøres. Samtidig sammenlignes denne naturtypes oplevelseskvaliteter med de internationalt

anerkendte seværdigheder, og ikke overraskende anskueliggør Molbech de op-højede oplevelser, det danske landskab rummer mulighed for.

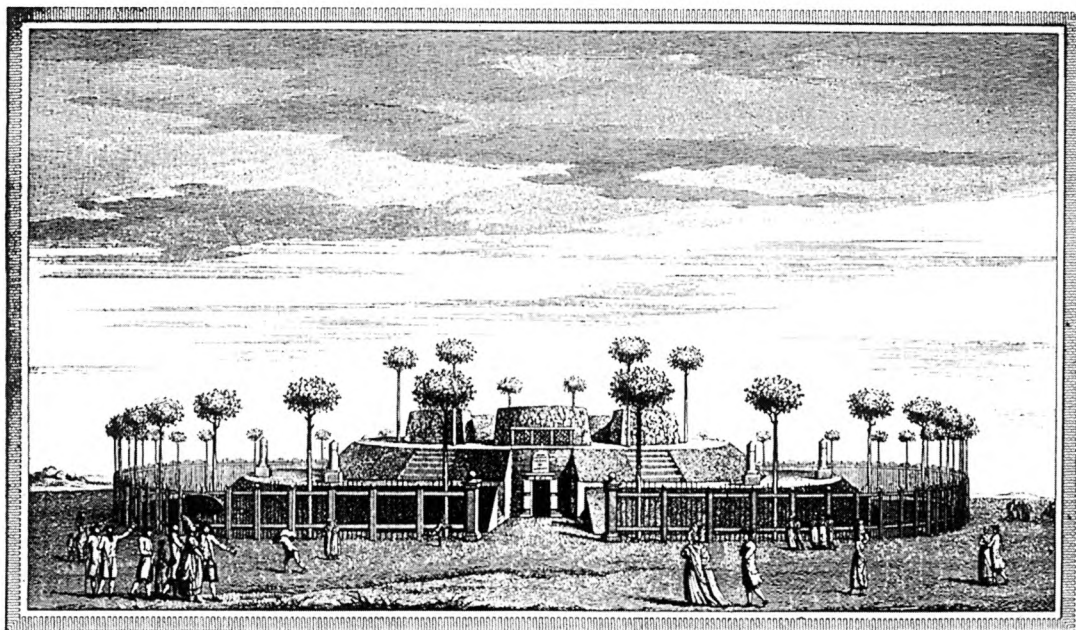
Molbechs vandringer nationaliserer dermed fædrelandet landskabeligt og dermed også delvis historisk. For den historie Molbech fortæller, er knyttet til det danske landskab og ikke mindst de fortidslevn landskabet rummer. Derved bagudprojiceres nationen og det nationale landskab som samstemmende enheder, idet de helte og erindringssteder Molbech vælger ud i landskab og historie altid kun kan være indenfor nationalstaten og om mænd af nationen, da hans vandringer er afgrænset til Jylland og Øerne. Når Norge ikke besøges naturliggøres det, at de norske egne og den historie, der knytter sig til disse landskaber, ikke hører til den danske stat. Den del af historien der er knyttet til landskabet nationaliseres dermed, men Molbechs historiske subjekt er ikke et anonymt folk, men en række handlekraftige enkeltpersoner, der som loyale borgere og embedsmænd arbejder for fædrelandets gavn – helt i den patriotiske ånd. Også Molbechs syn på bondestanden er udtryk for hans ståsted i vadestedet mellem patriotisk og national diskurs. Bondestanden ses først og fremmest i et forædlingsperspektiv, om end Molbech lægger ligeså meget vægt på deres æstetiske opdragelse som på deres sundhed og vindskibelighed. Folkekulturen har han slet ikke blik for; den er endnu ikke »opdaget«. Folket spiller derfor en stærkt tilbagetrukket rolle i teksten, ja faktisk bliver Molbechs landskaber først svagt befolkede, da han i anden bog når over Storebælt, mens Sjælland henligger nærmest mennesketom. Folket er ikke subjektet i Molbechs verdensbillede og historie og derfor heller ikke objekt for nationalisering i hans beskrivelser.

I forhold til den historiske situation, der var ungdomsvandringernes kon-

tekst og et integreret led i samtidens diskurs, svarer det til, at landets afgrænsning er det prekære problem. Molbech naturaliserer (allerede inden det faktiske tab af Norge) Danmark som en nationalstat. At folket ikke er det historiske og dermed politiske subjekt, modsvarer den politiske situation, hvor enevælden nok var baseret på kontraktteoretisk grund, men folket som den egentlige suveræn først og fremmest fungerede som legitimation af enevælden som en samfundskontrakt mellem hersker og folk. Denne problematik synes imidlertid påfaldende fraværende i Molbechs tekst i forhold til de sidste ti-år af 1700-tallet, hvor forholdet mellem suverænitet, hersker og folkevilje vendes og drejes i utallige tekster.⁶⁴ Fædrelandets afgrænsning var essentiel i Molbechs samtid og ikke folkets politiske indflydelse. I den forstand afspejler Molbechs landskab ikke en realitet men den interne logik i den nationale diskurs.

Molbech (og hans samtid) stod midt i bruddet mellem de verdensbilleder eller logikker vi med eftertidens distance kan analysere og navngive som den patriotiske og nationale diskurs. Molbech måtte i dette perspektiv forholde sig til det patriotiske landskab som en realitet (fx Mindelunden ved Jægerspris) og som en konstruktion han kendte fra den topografiske genre. En genre, han skrev sig op imod men også måtte forsvare sig overfor og ind i mellem forfaldt til. Men han er også en af pionererne, der beskriver et stykke natur som »dansk landskab« og med de stemningsforskrifter, der er knyttet til vandringerne, åbnede og inviterede de til efterfølgelse.

At hans læsere (og vi) kan (gen-)kende et stykke natur som »dansk landskab« forudsætter fortællinger om landskabet som dansk. Jo mere vi får fortalt hvor dansk det danske landskab er, jo mere kan vi genkende det

Figur 6. Prospekt af Juliane Høj, der viser den af Johannes Wiedewelt projekterede terrassering og udsmykning af oldtidshøjen som Molbech tog så skarpt afstand fra. Kobberstik af J.F. Clemens fra P.T. Wandalls bog om mindestøtterne ved Jægerspris (Det kongelige Bibliotek).

som sådan. Følelser forudsætter et sprog, og som sansende jeg er man derfor altid henvist til det allerede formidlede. At se »landskaber« forudsætter den distancerede iagttager, der ikke er i en producent-praksis (fx landmand) men i en anden fx æstetisk, kontemplativ praksis⁶⁵. Kunstnere og forfattere udvikler, mer eller mindre økonomisk understøttet af overklassen, en sådan praksis i denne periode og med et tiltagende nationalt perspektiv.

»Landskab« forudsætter et subjekt, der står udenfor og betragter, men også længes efter at være del af landskabet. I den forstand konstituerer landskabet et særligt subjekt.⁶⁶ Med de æstetiske teorier om det sublime knyttes en særlig type subjektivering til naturoplevelser og dermed til landskabssyn. Molbechs tekst kan ses som led i den proces, hvor det nationale subjekt konstitueres eller italesættes – et individ med følelser for et bestemt

landskab og en bestemt historie i modsætning til det patriotiske subjekt, der i princippet kunne være borger i hvilket som helst fædreland, da kultur og natur var underordnet. I forhold til hvem der kunne anvendes til fædrelandets forsvar var denne subjektivering afgørende. Hvor det patriotiske subjekt krævede rettigheder (frihed og/eller ejendom) for at føle pligt til fædrelandets forsvar, var det nationale subjekt følelsesmæssigt og organisk bundet til et bestemt land og dermed »dømt« til at føle forsvarspligten, når dette »elskede fædreland« – de blide og venlige egne – blev angrebet. Når mennesket fysisk var født og havde trådt sine barnesko i et bestemt fædreland, ville det i den nationale og organiske logik for altid være fyldt med en »længsel«, som ikke kunne stilles noget andet sted på jorden end der, »hvor vort Liv og vor Kiærlighed har fæstet sin Hierterod«.⁶⁷ Det nationale menneske var bundet til sit fædreland som

en plante med rødder, kroppen måtte blive inden for landets grænser, for at det nationale hjerte ikke skulle mar-tres af længsel. Den nationale sjæl blev i den forstand »den nationaliserede krops fængsel«. ⁶⁸ Det nationale land-skab blev det »panoptikon«, hvor følel-sen af at være overvåget overdøvedes af de store følelsers brusen og ideen om at være en del af enheden og altet – den store nationale organisme. Som national turist i det patriotiske land-skab, var Molbech således med til at give mening til det nationale landskab og det nationale subjekt som centrale elementer i den nationale diskurs.

Noter:

Molbechs *Ungdomsvandring* er under genud-givelse ved Landbohistorisk Selskab.

En varm tak til Søren Christensen og Signe Mel-lemgaard, mine kolleger ved Institut for Arkæo-logi og Etnologi, Københavns Universitet, for konstruktiv kritik og inspirerende kommentarer til arbejdet med denne artikel. Tak til redaktør Margit Mogensen for forslag til illustrationer.

1. Christian Molbech: *Ungdomsvandring i mit Fødeland* 1, s. XII.
2. En uddybende analyse af den patriotiske diskurs findes i min Ph.D.-afhandling: *Fædrelandskærlighed og borgerånd. En analyse af den patriotiske diskurs i Danmark i sidste del af 1700-tallet*.
3. Således finder man det beskrevet i en række sognetopografier, bl.a. hos Niels Blicher i *Topographie over Vium Præstekald*, 1795. Genudgivet flere gange.
4. Orvar Löfgren: Kulturavets renæssans. Landskabsoplevelse mellan marknad och politik. *Rig 1-2, Kulturhistorisk Tidsskrift*, Lund 1997.
5. Som note 4.
6. Jeg bruger diskursbegrebet inspireret af Michel Foucault, der har vist hvordan vi ikke frit vælger vores udsagn og udsagnsform. Enhver diskurs har en afgrænset videnshorisont, der strukturerer og regulerer, hvad der overhovedet kan tænkes og siges. Dis-kursen er dels en bestemt struktur for den mulige tale, en begrebsstruktur og tænke-måde, dels de målrettede handlinger, der ud-føres i denne logik og giver mening til den.

7. Denis E. Cosgrove: *Social Formation and symbolic Landscape*, London 1984, s. 1.
8. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. X.
9. Sst., s. VII.
10. Sst., s. XI.
11. Carsten Bach-Nielsen: Paradishave eller Jammerdal? Vækkelsesbevægelserne og deres eftervirkninger, i: Algreen-Ussing, Bek og Schierup Hansen (red.): *Har de en æstetik? De kulturelle bevægelser brug og formning af byen og landskabets rum*, 1996, s. 23.
12. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. 312.
13. Sst., s. 317.
14. Pierre Nora: Between memory and History, i: Nora (red.): *Realms of Memory*, New York 1996, s. 4.
15. Jvf. Benedict Andersons definition af nationer som »imagined communities«, i: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 1983. Se desuden Anette Warring: Kollektiv erindring – et brugbart begreb?, i: B.E. Jensen, C.T. Nielsen og T. Weinreich (red.): *Erindringens og glemslens politik*, 1996.
16. Lene Otto og Lykke Pedersen: Collecting Oneself. Lifestories and Objects of Memory, *Ethnologia Scandinavica* 1998, vol. 28.
17. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. 338.
18. Se videre om oldtiden som folkefrihedstid i Tine Damsholt: Om begrebet folk, i: Stoklund (red.): *Kulturens nationalisering*, 1999.
19. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. 23.
20. Sst., s. 18.
21. Man opererede fx med fædrelandsalter, hvor den patriotiske »menighed« kunne aflægge ed og ofre under afsyngelse af hymner.
22. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. 358.
23. Om Bonstetten og frilandsmuseernes oprindelse, se: Adelhart Zippelius: Mellem oplysningstid og nationalromantik. *Architectura 17, Arkitekturhistorisk Årsskrift* 1995.
24. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. 190.
25. Sst., s. 228-229.
26. Her er hans tanker i tråd med F. von Schiller, der i 1793 skrev en række breve om *Menneskets Æstetiske Opdragelse*. (Udgivet ved Per Øhrgaard 1970), hvor han taler for menneskets æstetiske udvikling som nødvendig for dets moralske udvikling.
27. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. 238.
28. Bragt i det af Molbech oprettede *Historisk Tidsskrift* bd. 1. Se videre herom i: Tine Damsholt: Om begrebet folk, i: Stoklund (red.): *Kulturens nationalisering*, 1999.
29. Molbech: *Ungdomsvandring* 2, s. 233-234.
30. Klaus P. Mortensen: *Himmelstormerne. En linje i dansk naturdigtning*, 1993.
31. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. 146.
32. I modsætning til Ewald, der nogle ti-år før med *Rungstedts Lyksaligheder* indskrev sig i den internationale og klassiske genre af hyr-

- deelegier. Peer E. Sørensen om Ewald i: Algreen-Ussing, Bek og Schierup Hansen (udg.): Det nationale landskab. *Har de en æstetik? De kulturelle bevægelers brug og formning af byens og landskabets rum*. 1996.
33. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. 245.
34. Jf. Orvar Löfgrens pointe fx i: Ehn, Frykman og Löfgren: *Försvenskningen av Sverige*, Stockholm 1993.
35. Bjarne Stoklund: Etnologien, folkemuseerne og kampen om de nationale symboler. Et stykke faghistorie i etnologisk belysning, *Folk og kultur* 1997.
36. C. Elling: *Den romantiske have*, 1942.
37. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. 90.
38. Sst., s. 115.
39. Sst., s. 112-113.
40. Som note 4.
41. Simon Schama: *Citizens. A cronicle of the French revolution*, London 1989.
42. Se fx R. Darnton: Readers Respond to Rousseau: The fabrication of romantic sensitivity. *The great catmassacre and other episodes in French cultural history*, 1984.
43. Michel Foucault: At skrive sig selv; i: Brügger, Eliassen og Kristensen (udg.): *Foucaults masker*, 1995.
44. Molbech: *Ungdomsvandring* 1, s. 28.
45. Sst., s. 32.
46. Sst., s. 59.
47. Sst., s. 58.
48. Sst., s. 115.
49. Sst., s. 67.
50. Sst., s. 256.
51. Sst., s. 52.
52. Sst., s. 72.
53. Sst., s. 205.
54. Sst., s. 352 og 354.
55. Sst., s. 354.
56. Molbech: *Ungdomsvandring* 2, s. 69.
57. Se for en diskussion af kulturrelativismen mellem universalisme og relativisme Søren Christensen: Fra den indfødtes synsvinkel – og andre kulturrelativistiske paradokser, *Den jyske historiker* 65, 1993.
58. Molbech: *Ungdomsvandring* 2, s. 26.
59. Se Henrik Nyrop-Christensen: Mindehøjtideligheder fra Frederik VI's Tid: omkring H.C. Knudsens heroiske Tableauer, *Studier fra sprog- og oldtidsforskning* nr. 274, 1970.
60. Molbech: *Ungdomsvandring* 2, s. 27.
61. For en nærmere analyse af Mindelunden ved Jægerspris i et patriotisk perspektiv se: Tine Damsholt: *Den patriotiske have*. Under udgivelse. For en analyse af mindelunden i lyset af frimurerlogens skjulte symbolik, hvilket særligt kan forklare mindestøtten for den tyske prins, idet han var stormester i denne orden se E. Westengaard: Indgangen til det evige Østen. Jens Juel og frimurerordenen, I: *Hvis engle kunne male... Jens Juels portrætkunst*. Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg 1996.
62. Molbech: *Ungdomsvandring* 2, s. 28.
63. Sst., s. 303.
64. Dette tema har jeg behandlet bl.a. i *Troen på folkeviljen. En analyse af af en tradition i dansk demokratiopfattelse i de sidste 200 år*, Kroghs Forlag 1994.
65. Cosgrove, se note 7.
66. Cosgrove, se note 7.
67. Molbech: *Ungdomsvandring* 2, s. 303.
68. Sjælen som kroppens fængsel og panoptikonmetaforen er hentet fra Michel Foucault: *Overvågning og straf*, Kbh. 1977.